

تحلیل نقوش سفال مند گناباد و کاربرد آنها در طراحی هویت بصری مؤسسه فرهنگی-تجاری منطقه

سمانه پیشاهنگ* سارا صادقی نیا**

چکیده

سفال مند گناباد، یکی از انواع سفالینه‌های کشور است که اصالت فرهنگی و تمدن کهن خراسان را نشان می‌دهد؛ با این حال، نام این سفال و نقوش به کاررفته بر روی آن به دلیل مشکلات مربوط به سفالگران و بی‌توجهی به جایگاه این هنر ارزشمند، در معرض خطر نابودی قرار گرفته‌اند. از این رو، پژوهش حاضر در نظر دارد به کاربرد نقش‌مایه‌های اصیل این سفال در طراحی هویت بصری و میزان تأثیر آن در کسب و کار بپردازد. از آنجایی که امروزه در صنایع دستی، استفاده از نقوش متنوع با توجه به سلیقه بازار بیش از پیش دیده می‌شود، در پی آن هستیم به این پرسش مهم پاسخ دهیم که بازآفرینی نقوش اصیل تا چه میزان می‌تواند در موفقیت نام تجاری و طراحی هویت بصری کالا مؤثر باشد؟ برای پاسخ به این مهم، پس از چارچوب نظری، به تقسیم‌بندی و تحلیل نقش‌ها پرداختیم و در نهایت به کمک پرسش‌نامه محقق‌ساخته، یافته‌های پژوهش حاصل شدند. جامعه آماری شامل ۴۸ نفر؛ ۱۴ سفالگر جهت تأیید اصالت نقش‌ها و ۳۴ گرافیکست جهت تأیید کاربری نقوش در طراحی هویت بصری بودند. جامعه هدف تعداد ۵۰ سفال از میان سفال‌های مند هستند که جهت تحلیل انتخاب شدند. نتایج نشان می‌دهند نقوش ایرانی علاوه بر تأکید بر هویت ملی، قابلیت کاربرد در طراحی هویت بصری و تجاری‌سازی کالا را نیز دارا هستند. همچنین از میان نقوش هندسی، جانوری، گیاهی و تمثیلی سفال مند، نقش "مرغ" بالاترین درصد فراوانی را برای طراحی هویت بصری دارا است. این پژوهش، ماهیتی توصیفی تحلیلی دارد و به روش کتابخانه‌ای و میدانی انجام گرفته است.

کلیدواژه‌ها: سفال مند، نقوش تزئینی، طراحی هویت بصری، مؤسسه فرهنگی تجاری

* این مقاله برگرفته از پایان‌نامه کارشناسی ارشد سمانه پیشاهنگ با عنوان "شناسایی نقوش اصیل سفالینه‌های مند گناباد و کاربرد آن در طراحی هویت بصری کارگاه شخصی" به راهنمایی دکتر سارا صادقی نیا در مؤسسه آموزش عالی فردوس مشهد است.

m.pishahang@gmail.com

** کارشناس ارشد گروه ارتباط تصویری، مؤسسه آموزش عالی فردوس مشهد.

sadeghis@du.ac.ir

*** استادیار گروه هنرهای دیجیتال، دانشکده هنر، دانشگاه دامغان (نویسنده مسئول).

مقدمه

سفال یکی از مهم‌ترین و قدیمی‌ترین دست‌ساخته‌های هنری بشر است که از آغاز تاکنون پایدار مانده است. در بررسی‌ها و کاوش‌های باستان‌شناسی، آثار سفالی از ارزش ویژه‌ای برخوردار هستند. هربرت رید^۱ در کتاب خود با عنوان "معنی هنر"، در مورد هنر سفال‌گری چنین می‌گوید: «سفال‌گری ساده‌ترین و در عین حال دشوارترین هنرهاست. ساده‌ترین از آن جهت که بدوی‌ترین و دشوارترین از آن جهت که انتزاعی‌ترین هنرهاست» (رید، ۱۳۵۴: ۲۳). مردم ایران به سبب موقعیت خاص جغرافیایی و قرار گرفتن بر سر شاهراه تمدن‌های قدیم نه تنها از نخستین سازندگان آثار سفالی بوده، بلکه از چیره‌دست‌ترین سازندگان سفال به‌شمار می‌رفته‌اند. سفال مند (بخشی از توابع شهرستان گناباد) که به‌عنوان تنها مرکز سفالگری شرق ایران در استان خراسان رضوی به‌شمار می‌رود، جهت مطالعه پژوهش پیش رو انتخاب شده است. قدمت سفالگری این منطقه به اواخر قرن یازدهم هجری می‌رسد. مدارک مکتوبی که بتوانند سابقه سفال‌سازی گناباد و تحول آن را روشن کنند در دست نیستند، ولی وجود قطعات زیاد سفال‌هایی که در دشت پشن (چهل کیلومتری شمال شرقی گناباد)، پراکنده و منسوب به هزاره سوم قبل از میلاد هستند و همچنین سفال‌هایی که در سطح قلعه فرود (۳۰ کیلومتری جنوب غربی) و سطح قلعه دختر (۱۵ کیلومتری شمال شرقی آن) وجود دارند، نشان می‌دهد که در قبل از اسلام سفال در آن حوزه مصرف نسبتاً فراوان داشته و احتمالاً در محل ساخته می‌شده است (زمانی، ۱۳۵۱: ۱۱). از مهم‌ترین ویژگی سفال مند، وجود نقوش تزئینی است که جلوه خاصی به آن بخشیده است. این نقوش برگرفته از دل طبیعت هستند و در چهار گروه هندسی، حیوانی، گیاهی و تمثیلی قرار می‌گیرند. امروزه بازآفرینی کهن‌الگوها و اهمیت دادن به نقش‌های سنتی به‌عنوان نماد و نشانه‌هایی از فرهنگ مردم باستان می‌تواند در معرفی و شناساندن فرهنگ و هویت ملی هر جامعه پراهمیت باشد و علاوه بر ارتقای سطح سواد بصری شهروندان، به‌عنوان پلی ارتباطی بین دنیای گذشته و جهان امروز قلمداد شود. طراحی گرافیک به‌عنوان شاخه‌ای از هنر مدرن این قابلیت را دارد که با خوانش و بازآفرینی نقوش قدیمی و اصیل سفالینه‌ها، در سبکی نو به این نقوش جلوه‌ای تازه و جانی دوباره ببخشد. این مهم، هدف اصلی نگارندگان در انجام پژوهش پیش رو است. بدین منظور، پرسش اصلی، قابلیت به‌کارگیری نقوش سفالینه‌های مند در طراحی هویت بصری مؤسسه فرهنگی-تجاری در گناباد

و تأثیر آن بر میزان فروش و برندسازی است. برای رسیدن به پاسخ این پرسش، ابتدا به مبانی نظری تحقیق، موقعیت جغرافیایی مند و معرفی نقوش اصیل سفال مند اشاره شده، سپس به مفاهیم آیینی و اسطوره‌ای نقوش در قالب یک جدول و نهایتاً به تجزیه و تحلیل داده‌ها برگرفته از جامعه آماری همراه با نمودارها پرداخته شده است.

پیشینه پژوهش

از میان پژوهش‌های انجام‌شده در مورد سفال‌ها و نقوش تزئینی روی آنها می‌توان به مقاله فیضی و همکاران (۱۳۹۱) با عنوان "بررسی تأثیر جریان‌های فرهنگی حاکم بر شکل‌گیری نقوش سفال‌های صدر اسلام سیمره (نمونه موردی: سفال‌های بدون لعاب)" اشاره کرد. این مقاله به دوره‌های تاریخی و نحوه تجارت و ارتباط ایران با مناطق مختلف می‌پردازد و بر روابط فرهنگی سیمره با سامرا و شوش تأکید دارد. در مقاله صالحی کاخکی و همکاران (۱۳۹۴) با نام "تحلیل نمونه‌هایی از نقوش انسانی بر سفالینه‌های مینایی"، می‌توان به کاربرد نقوش انسانی بر روی سفال‌های مینایی دوره سلجوقی و خوارزمشاهی به دلایلی چون جایگاه مهم طبقه مرفه، شکوفایی ادبیات در اغلب داستان‌های ملی و حماسی شاهنامه و یا داستان‌های عاشقانه خمسه نظامی و استفاده از ترکیب‌بندی با مفاهیم خاص اشاره کرد. نوبهاری (۱۳۸۱) در پایان‌نامه خود با عنوان "بررسی نقوش سفالینه‌های نیشابور (سده اول تا ششم هجری) و کاربرد آن در گرافیک" ضمن معرفی ریشه‌های نقوش سفالینه‌های اسلامی و بررسی مفاهیم آنها، به شناسایی نقوش دوران اسلامی و دسته‌بندی نقوش سفالینه‌های نیشابور پرداخته است. مقاله فاطمه محجوبی (۱۳۹۴) با نام "سفالگری در مند گناباد"، پژوهش گسترده‌ای در مورد موقعیت، کارگاه‌ها، روش ساخت و تولید و همچنین نقوش به‌کاررفته در مند گناباد است. شیخی و آشوری (۱۳۸۷) در مقاله‌ای تحت عنوان "تبیین ویژگی‌های فنی و هنری سرامیک روستای مند شهرستان گناباد"، علاوه بر اینکه به تاریخچه تحولات سرامیک مند در طی صد سال اخیر پرداخته، انواع بدنه سرامیک، ساختمان کوره‌ها و نوع تولیدات را بررسی نموده و در قسمت پایانی مقاله نیز تزئینات شامل لعاب، نقاشی زیر رنگی و نقش را مورد تجزیه و تحلیل قرار داده‌اند. جوانی و همکاران (۱۳۹۵) در مقاله "چیستی هویت بصری ایرانی از منظر گرافیک"، به تعریف و تحلیل هویت بصری، هویت بصری ایرانی و نهایتاً هویت بصری ایرانی در گرافیک پرداخته‌اند. همچنین در مقاله "نقش نمادهای آیینی و دینی در نشانه‌های بصری گرافیک

از این رو، هر نقش و نگاری برای بیان مقصودی درونی یا عاملی برای ارتباط با خلق کننده اثر پیرامون خود است. نقوش اصیل ایرانی، توسط نقاشان ابتدایی طراحی می شدند. نقاشان، ویژگی هایی چون؛ ظرافت نگاره ها، ارزش نهادن به تمامی اشکال به یک اندازه، نگرستن به یک موضوع از چند جهت را در آثار خود به کار برده و بر مبنای تفکرات و برداشتهای آیینی و اعتقادی آنها را ترسیم می کردند (هژبری، ۱۳۹۸: ۳۲). نقوش اصیل ایرانی به دو بخش عمده نقوش هندسی و نقوش آزاد تقسیم می شدند و نقوش آزاد خود به نقوش گیاهی، جانوری و انسانی طبقه بندی می شوند. هویت بصری، جوهره بصری هر چیزی و هر ایده ای است که تجسم محصول و یا خدمات یک شرکت با آن تحقق می یابد. از ویژگی های آن، انتقال اطلاعات و قابلیت متقاعدکنندگی است (Rosen, 1970: 10). در واقع هر سازمانی هویت بصری مخصوص به خود دارد. این هویت بصری، اصول، ارزش ها و ویژگی های سازمان را به هم پیوند داده و زمینه ای فراهم می سازد که سازمان از رقبای خود احساس تمایز کند (فرجی و گنجوی، ۱۳۸۸). هویت بصری ایرانی عبارت است از همسانی و تشابه بصری یک اثر به آثار مادی و معنوی ایران که تمایز آن اثر از آثار دیگر کشورها محسوس باشد. هویت بصری ایرانی از منظر گرافیک نیز عبارت است از اثری از گرافیک که درجه ای از همانندی و شباهت را با فرهنگ بصری ایرانی به طور مشخص داشته باشد یا آن اثر گرافیک بلافاصله ایرانی بودن را تداعی کند.

موقعیت جغرافیایی مند

روستای مند گناباد، در فاصله یک کیلومتری شمال شهرستان گناباد با جمعیت ۱۵۰۰ نفر قرار دارد. معیشت مردم در این روستا بیشتر بر پایه کشاورزی به خصوص زراعت است. آجرپزی و کارگاه های سفال سازی، از دیگر فعالیت های روستای مند است.

گناباد یکی از شهرستان های جنوب خراسان رضوی است؛ این شهرستان از شمال شرقی به تربت حیدریه، از شمال غربی به کاشمر، از جنوب شرقی به قاینات و از جنوب غرب به فردوس محدود است (دهخدا، ۱۳۷۷، ج ۱۲: ۱۹۲۷۱). مرکز این شهرستان نیز گناباد نامیده می شود و در سیصد کیلومتری مشهد واقع است و تا تهران ۱۲۰۰ کیلومتر فاصله دارد. این شهر در تقاطع جاده های شرقی و مرکزی ایران یعنی جاده مشهد-زاهدان و نیز یزد-زاهدان واقع است و قدمت آن به دوره هخامنشی می رسد (زمانی، ۱۳۴۹: ۶) (تصویر ۱).

معاصر ایران" نوشته افضل طوسی و حسن پور (۱۳۹۱) به این نتیجه دست یافتند که در پس هر نماد، بنیان اعتقادی محکمی مطرح است که خود مبین و گویای نقش سازنده آیین و ادیان ایرانی در نشانه های بصری گرافیک معاصر ایران است و به دلیل جایگاه رسانه های هنر گرافیک در رواج فرهنگ بصری، سبب یکپارچگی و تداوم فرهنگی شده است و ما را به تبیین هویت ملی در فرهنگ بصری ایران رهنمون می سازد. تحقیقات متعددی در زمینه هنر سفالگری و طراحی هویت بصری به طور جداگانه انجام شده اند. هر کدام از محققان، عوامل و شاخص های متفاوتی را مدنظر قرار داده و به نتایج مختلفی رسیده اند. پژوهش حاضر به طور خاص، به شناسایی نقوش اصیل مند و کاربرد آنها در طراحی هویت بصری مؤسسه فرهنگی- تجاری منطقه می پردازد.

روش پژوهش

با توجه به موضوع، تحقیق به لحاظ هدف، کاربردی و از نوع روش توصیفی- تحلیلی است. در این پژوهش، از ۴۸ نفر به عنوان جامعه آماری، جهت پاسخ به پرسش نامه محقق ساخته استفاده شد. از این تعداد، ۱۴ نفر از سفالگران و صاحب نظران هنر سفالگری در شهرستان گناباد بودند که در شناسایی و بازخوانی نقوش اصیل از غیراصیل و نظر کارشناسی به پژوهشگر یاری رساندند و ۳۴ نفر از طراحان گرافیک، شامل استادان و دانشجویان کارشناسی ارشد ارتباط تصویری شهر مشهد بودند که با در اختیار داشتن تصاویر نقوش سفال های گناباد، به سؤالات بخش طراحی هویت بصری پاسخ دادند. از میان سفال های مند، تعداد ۵۰ اثر قابل دسترس، به عنوان جامعه هدف و به روش کتابخانه ای و میدانی انتخاب شدند که از این تعداد، ۲۰ اثر برای نقوش گیاهی، ۱۰ اثر برای نقوش هندسی، ۱۵ اثر برای نقوش حیوانی و ۵ اثر برای نقوش تمثیلی مورد بررسی قرار گرفتند.

چارچوب نظری

نقش در فرهنگ دهخدا به معنای صورت، تصویر، رسم، ترسیم، شبیه صورت و شکل آمده است (دهخدا، ۱۳۷۷، ج ۱۴: ۲۲۶۶۳). نقش در واقع به شکل ظاهری یک چیز اشاره دارد. نقش در بسیاری از منابع با نام نقش مایه آورده شده است. نقش مایه، مایه اصلی و بارز در یک اثر هنری، عنصر یا ترکیبی از عناصر بصری که در یک ترکیب بندی تکرار می شود و در بیان هنرمند برجستگی و ویژگی دارد است (پاکباز، ۱۳۹۰: ۵۹۸). آدمی به واسطه نگاره ها و شکل های آرایه ای، دریافت درونی خویش را از جهان نمودار می سازد.

بررسی نقوش سفالینه‌های مند

نقاشی روی بدنه طرف‌های سفالی از قدمت زیادی برخوردار است و به جهت اینکه نقش‌های ایجادشده معمولاً از باورها و آداب و محیط اطراف نگارگر الهام می‌گرفته، بسیار بااهمیت و قابل مطالعه هستند. سفالینه‌های منقوش، به‌عنوان نمادی از هنر ماندگار انسان، همواره در دوران مختلف، از گذشته تا به حال مطرح بوده‌اند. نقوش به‌عنوان عنصر اصلی تزئینی در سفالینه‌ها، بیانگر مفاهیمی چون؛ اعتقادات، باورها، اندیشه‌ها، تمایلات، آرزوها و نشان‌دهنده اصول، فنون و مهارت‌های هنری به‌ویژه در زمینه طراحی هستند (محبوبی، ۱۳۹۴: ۴۲). در نقوش سفالینه‌های مند گناباد برای انتقال نقوش، نقشه و یا طرح قبلی وجود ندارد و اکثر موضوعات ذهنی سینه به سینه از گذشتگان به آیندگان منتقل شده‌اند. این نقوش غالباً با قلمی از موی یال الاغ به روی ظرف منتقل می‌شوند. نحوه القای نقوش غیر از خطوطی که در گردن و بدنه بعضی ظروف با نقش برجسته یا حکاکی انجام می‌شوند، اکثراً با نقاشی صورت می‌گیرد. نقوش با سرعت ایجاد می‌شوند و با اینکه نقشه و طرحی در دسترس نقاش سفال نیست، یک عده

نقش با وضع مشابهی در ظروف متعدد صورت می‌گیرد و در نظر اول یکسان جلوه می‌کند. اغلب نقوش مورد استفاده در سفال‌سازی مند گناباد از قرون اولیه اسلامی و حتی پیش از آن در تزئین سفال و سایر اشیای هنری ایران معمول بوده‌اند (حیدری، ۱۳۹۶: ۵۴). سفالگران مند برای ایجاد نقش ابتدا زمینه را با لایه یا لعاب سفید اندود می‌کنند، آنگاه به کمک رنگ‌هایی که با استفاده از اکسیدهای فلز آماده کرده‌اند، نقش‌های دلخواه بر زمینه می‌اندازند و سپس روی نقش‌ها را با لعاب شیشه‌ای بی‌رنگ که نزد سفالگران مندی به "رنگ" معروف است می‌پوشانند و آنگاه ظرف را به کوره می‌سپارند (لباف خانیکی، ۱۳۷۵: ۶۰).

نقوش هندسی

در ادامه، به طبقه‌بندی انواع نقوش سفال مند و زیرمجموعه هر نقش خواهیم پرداخت. نقش‌های هندسی که در قالب خطوط افقی و عمودی و مثلث و چهارضلعی تجلی می‌کنند، به نام‌های خط محرمات، کتبه و خونه‌کشی خوانده می‌شوند (تصاویر ۴-۲).

تصویر ۱. نقشه گناباد (URL: 1)

نقش محرمات

در سفالینه‌های مند گناباد، محرمات بیشتر برای پر کردن زمینه به کار می‌رود و قراین و شواهد تاریخی حکایت از آن می‌کنند که نقش محرمات یکی از کهن‌ترین نقش‌های فرش بافی ایران هم بوده است. پارچه‌هایی به نقش محرمات از سده‌های چهارم و پنجم هجری از طبرستان و مازندران باقی مانده و ظرف‌های سفالین لعاب‌دار به همین نقش از همین دوران تا اواخر سده ششم قابل شناسایی هستند (ژوله، ۱۳۹۰: ۳۱) (تصویر ۵).

نقش خونه‌کشی

در تزئین این نقش، از رنگ‌های سیاه، آبی، زرد و قرمز استفاده می‌شود. خونه‌کشی نیز بر نمای درونی یا بیرونی لبه ظرف‌ها نقش می‌بندد؛ در صورتی که بخواهد زینت‌بخش بشقاب باشد، بر نمای داخل و هرگاه بخواهد تزئین کاسه یا لیوان باشد، بر نمای بیرونی می‌نشیند.

نقوش حیوانی

از زیباترین جلوه‌های ظهور خلاقیت انسان در عرصه سفالگری، طراحی و ساخت فرم‌های جانوری است. این نقوش علاوه بر بازنمایی طبیعت، دربردارنده مفاهیم عمیق آیینی و اسطوره‌ای هستند. نقوش حیوانی سفال مند گناباد شامل؛ مرغ (پرنده)، ماهی و پروانه هستند که معمولاً رنگ‌های متنوعی دارند (زمانی، ۱۳۵۱: ۲۴).

نقش ماهی

نقش ماهی که زینت‌بخش اکثر سفال‌های مند گناباد است، جایگاه والایی در روایات اسطوره‌ای دارد. ماهی یکی از نمادهای آناهیتا فرشته باروری و آب است که وظیفه اصلی نوروز که باروری است را بر عهده دارد (کاظم‌پور و شفایی، ۱۳۹۷: ۵۳). به‌طور کلی، این نقش نماد حاصلخیزی و باروری و در آغاز همراه با الهه مادر بوده است و رد پای این نقش را در تمدن‌های باستانی مثل بین‌النهرین، مصر و چین نیز می‌توان پیدا کرد.

نقش پروانه

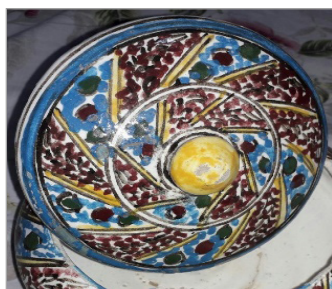
پروانه در ادبیات فارسی از نقش به‌سزایی برخوردار است؛ عاشقی که برای رسیدن به معشوق جان و تن به آتش می‌سپارد (افضل طوسی، ۱۳۹۳: ۱۱۳). پروانه به دلیل نحوه تولد و مرگ خود برای انسان همواره الهام‌بخش بوده است. از آنجا که این حشره از یک کرم عادی، در مرحله اضمحلال به مخلوقی بال‌دار و ملکوتی مبدل می‌شود، به معنای تولد دوباره و رستاخیز است. بر این اساس در بسیاری از تمدن‌ها این نقش، نماد روح است. معمولاً پروانه با رنگ‌های مختلف ترسیم می‌شود و فضاهای خالی اطراف آن را اشکال برگ‌مانند سبزرنگ پر می‌کنند؛ نقش پروانه به‌طور پراکنده بر بدنه ظرف‌ها نقش می‌بندد و گاه به‌عنوان پرکننده فضاهای خالی کاربرد دارد (لباف خانیکی، ۱۳۷۵: ۲۴).

نقش مرغ (پرنده)

این نقش سهم نسبتاً زیادی در تزئینات سفال مند گناباد به عهده دارد. پرنده نماد گسترده روح است؛ به‌ویژه هنگامی که پس از مرگ به آسمان صعود می‌کند. بسیاری از اقوام باستانی، پرندگان بزرگ‌تر را با خورشید، خدایان و آسمان همراه می‌دانستند (هال، ۱۳۸۷: ۳۹). پرنده در شکل‌های متفاوت بر بدنه ظرف‌ها ترسیم می‌شود و تصویر کلاغ، کبوتر، هدهد یا گنجشک را مجسم می‌نماید. معمولاً پرندگان در حالتی آرام با بال‌های جمع شده نقاشی می‌شوند و در یک ردیف پشت سر هم، بدنه خارجی و داخلی کاسه‌ها و بدنه داخلی بشقاب‌ها را زینت می‌بخشند. بدن آنها مثل دیگر نقوش با رنگ‌های مختلف و روشن رنگ‌آمیزی می‌شود. در رنگ‌آمیزی پرندگان معمولاً از رنگ‌های آبی، زرد، سیاه، قرمز و سبز استفاده می‌شود. در سفال‌های مند گناباد، پرنده اکثراً گروهی نقش بسته و گاه نیز بر روی شاخه‌ای یا درختی نشسته است (تصاویر ۶-۹).

نقوش گیاهی

نقش‌های گیاهی به نسبت بیشتری مورد استفاده سفالگران در مند واقع می‌شوند. این نقش‌ها به لحاظ کیفیت و موضوع، نام‌های مختلفی دارند چون؛ "گنجی، بته‌جقه، گل و برگ،

تصویر ۴. نقش هندسی سفال مند (نگارندگان)

تصویر ۳. نقش هندسی سفال مند (نگارندگان)

تصویر ۲. نقش هندسی سفال مند (نگارندگان)

درخت زندگی، برگ و اسلیمی". گل‌های مختلف؛ نیلوفر، گل انار، گل پنبه، گل لاله، گل شاه عباسی، گل کدو و گل گرد در مند به صورت نقش اصلی و یا نقش تکرارشونده با لبه برگردان در حاشیه آثار به کار رفته‌اند. این نقوش، بیشتر با رنگ نقاشی شده‌اند تا با خط (تصاویر ۱۰ و ۱۱).

نقش گل و برگ

گیاهان در آیین و ادیان مختلف باستان، اهمیت ویژه‌ای داشته و برخی از آنها به دلایل مختلف، جایگاه مقدس و اسطوره‌ای یافته‌اند که برگرفته از اعتقادات و باورهای دینی و مذهبی انسان‌ها بوده و در زندگی آنها نیز تأثیر به‌سزایی داشته است و بر اساس همین ویژگی‌ها، در هنر هر دورانی بازتاب یافته‌اند. در ایران باستان نیز شماری از گیاهان، از اهمیت ویژه‌ای برخوردار بوده و مقدس شمرده می‌شدند (مبینی و شافعی، ۱۳۹۴: ۴۵) (تصاویر ۱۲ و ۱۳).

تصویر ۵. نقش محرمات، فرش تبریز (حاجی‌زاده، ۱۳۹۴: ۹۵۰)

تصویر ۷. نقش پرندۀ سفال مند (آرشیو اداره میراث فرهنگی گناباد، ۱۴۰۰)

تصویر ۶. نقش پرندۀ سفال مند (آرشیو اداره میراث فرهنگی گناباد، ۱۴۰۰)

تصویر ۹. نقش پرندۀ و هندسی سفال مند (نگارندگان)

تصویر ۸. نقش پرندۀ سفال مند (نگارندگان)

و برگ و میوه یکجا در این گیاه آمده است، می‌تواند سمبل و مظهر همان درخت زندگی باشد (جدول ۱).

نقش‌های گنجی

این نقش مشتمل است بر یک مستطیل که در اکثر موارد دو سوی آن به نیم‌دایره‌ای منتهی شده و با قاب‌های دایره در طرفین مجاور شده است. در میانه قاب مستطیل، دو برگ زردرنگ شبیه برگ لاله برآمده و به طرفین خم شده و انتهای هر یک به گل یا برگ سبزرنگ منتهی شده است. زمینه‌های خالی هم با برگ‌های منفرد و پراکنده سبز پر شده‌اند (لباف خانیکی، ۱۳۷۵: ۳۷) (تصویر ۱۴).

نقش درخت زندگی

این نقش، ترکیبی از برگ، ساقه، میوه و گل است و نمایش آن این‌گونه است که گویا از توده خاکی رسته است و دو برگ پهن نوک‌تیز شبیه برگ لاله به دو طرف باز شده‌اند و ساقه عمودی آن به شکلی شبیه گل لاله پیوسته است و در میان آن گل میوه کاجی ترسیم شده است. ساقه از میان میوه گذشته و پس از آن که دو برگ متقارن دیگر کشیده شده، بر فراز آن پرندهای نقش بسته که احتمالاً گیاهی را به منقار دارد. این نقش بر روی سفال مند گناباد با رنگ‌های مختلف رنگ‌آمیزی شده؛ معمولاً برگ‌ها به رنگ سبز یا آبی، میوه به رنگ زرد و گل به رنگ قرمز نقاشی شده است. از آنجا که گل

تصویر ۱۱. نقش گیاهی سفال مند (نگارندگان)

تصویر ۱۰. نقش گیاهی سفال مند (نگارندگان)

تصویر ۱۳. ل و برگ. سفال مند (نگارندگان)

تصویر ۱۲. گل و برگ. سفال مند (آرشیو اداره میراث فرهنگی گناباد، ۱۴۰۰)

کتبه (کتیبه گل سرخ)

"گل سرخ" از دیرباز در ایران زمین می‌روییده و دیرزمانی به‌عنوان گیاهی استراتژیک قلمداد می‌شده است. بهار (۱۴۰۰) در کتاب "بندش" (دایره‌المعارف زرتشتی)، از گل و نسترن با احترام یاد کرده است. پیش از اسلام، لفظ "گل" به‌عنوان اسم خاص برای گل سرخ بود که با ورود اسلام به ایران و آشنایی با خلق و خوی محمدی و تأکید بر وجه نمادگرایانه گل و گلاب به جای تمثال حضرت رسول در احادیث و روایات، رفته‌رفته دیگر اسامی این گیاه در ایران، جای خود را به گل محمدی داده و واژه "گل" نیز از آن پس در وجه اسم عام به‌کار رفت. این نقش معمولاً در حاشیه درونی ظروف و میان خطوط مدور افقی محصور است. این گل قرمز است و دایره‌ای زرد در وسط خود دارد و اطراف گل با برگ‌های کنگر پوشیده شده است.

نقش گل کدو

نام این نقش از گل کدو گرفته شده که گلی وارونه شبیه گل انار است. این گل با رنگ‌های نارنجی، زرد، صورتی، سبز و آبی نقش می‌شود.

نقش گل گرد

گلی قرمز است که دایره‌ای زرد در وسط دارد. این گل که روی اسپیرال‌هایی با برگ‌های سبز قرار گرفته، در بعضی موارد به صورت ساده‌شده و ابتدایی، زینت‌بخش بدنه سفال‌ها است.

بته جقه

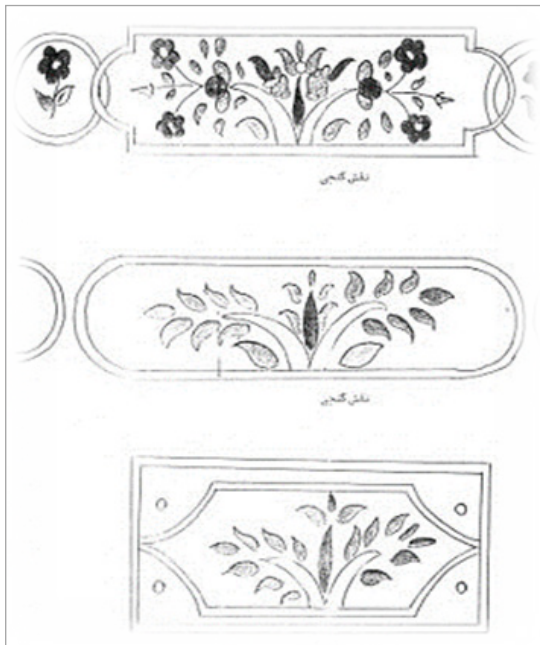
از جمله نقش‌های متداول سفال مند گناباد، بته‌جقه است. مسلم است که بته‌جقه یک بوته سرو است که وزش باد، سر آن را به سمتی خم کرده است. نقش بته‌جقه معمولاً بر بدنه بیرونی کاسه‌ها یا سطح داخلی بشقاب‌ها ترسیم شده و با رنگ سبز نقاشی می‌شود. برخی اوقات بر کناره بته‌جقه نواری قرمز رنگ نقاشی می‌شود تا به تبع دیگر نقاشی‌ها آن را رنگارنگ جلوه دهد.

نقوش تمثیلی

نقش تمثیلی عمدتاً منحصر به نقش خورشید است که معمولاً در کف کاسه یا بشقاب کشیده می‌شود. نقش خورشید، عبارت است از دایره‌ای که چهره زنی را در میان گرفته، بر اطراف دایره خط‌هایی که حکم شعاع خورشید را دارند عمود شده‌اند. این نقش از نقوش مهم سفال مند است. پیش از اسلام، خورشید نماد روزنه‌ای بوده که نور الوهیت از طریق آن بر زمین جاری می‌شده است. در بیشتر نقاط ایران، به‌خصوص

در نقاط کویری، خورشید تابان بیشتر از هر پدیده دیگری خودنمایی کرده؛ تا جایی که عنصر اصلی تزئین ظروف سفالی شده است. نقش خورشید بر کف و نقطه مرکزی ظرف شاید دلیل بر اهمیت و اعتبار و تقدس آن باشد؛ به نظر می‌رسد تقدس خورشید نیز در این خطه، وامدار کویری بودن منطقه و نقش تعیین‌کننده تابش خورشید بر امور روزمره مردم بوده است (تصویر ۱۵).

صورت خورشید خانم زیبا و بر دو طرف صورت تره‌های گیسو آویخته است. گونه‌ها و لب خورشید خانم به رنگ قرمز یا نارنجی نمایانده می‌شوند و گیسوها با رنگ آبی نقش می‌بندند. دایره پیرامون صورت خورشید خانم زرد رنگ است و شعاع‌ها

تصویر ۱۴. نقش گنجی سفال مند (لباف خانیکی، ۱۳۷۵: ۳۷)

تصویر ۱۵. نقش خورشید خانم سفال مند (آرشیو اداره میراث فرهنگی گناباد، ۱۴۰۰)

نوع نقش	نام نقش	شکل نقش	توضیحات
هندسی	خونه کشی		مجموعه‌ای از جدول‌ها و بته‌جقه‌ها که معمولاً جدول شطرنجی با نقش‌های تزئینی مکمل در میانه و بته‌جقه‌ها در طرفین آن کشیده می‌شوند.
هندسی	خونه کشی		خط‌های زیگزاک آبی‌رنگ که در مجموع مثلث‌هایی را شکل می‌دهند و در میانه هر مثلث، گلی با دو گلبرگ زرد و یک گلبرگ قرمز در میانه آن دو جای گرفته‌اند. پیرامون گلبرگ‌ها را برگ‌های سبز رنگ کوچکی پر کرده‌اند.
هندسی	خونه کشی		خانه‌های مستطیل و مثلث مجاور همدیگر به رنگ‌های زرد و آبی و قرمز و سبز هستند.
هندسی	محرمات		این نقش در کادری عمودی جای می‌گیرد که معمولاً یا یک شاخه گیاه با برگ‌های متراکم سبز است و در برخی مواقع، ساقه‌ای سبز با گلی قرمز بر رأس آن ترسیم می‌شود.
جانوری	ماهی		نقش ماهی زینت‌بخش اکثر سفال‌های مند گناباد است. اجزای بدن ماهی مشخص و با رنگ‌های متفاوت از یکدیگر منفک شده‌اند، سر و باله و دم ماهی معمولاً با رنگ قرمز نقاشی شده و فلس‌ها با خطوط متقاطع شطرنجی مجسم شده‌اند. نقش ماهی به دو وضعیت افقی و عمودی ترسیم می‌شود و تعداد آنها در هر ظرف به نسبت دهانه یا قطر ظرف، کم یا زیاد است. ماهی‌هایی که به صورت افقی نقاشی می‌شوند معمولاً در سطح داخلی کاسه‌ها و نزدیک لبه ظرف قرار می‌گیرند و ماهی‌هایی که به طریق عمودی نقاشی می‌شوند، بدنه بیرونی ظرف را زینت می‌دهند.
جانوری	مرغ (پرنده)		این نقش از ورودی‌های مسجد جامع گناباد در سال ۶۰۹ هجری شمسی که با گچ در بین گل و گیاه نقش شده و نیز از دم جنبانک در محرابی متعلق به دوره قاجار که در حال حاضر در موزه گناباد قرار دارد، الهام گرفته شده است. پرنده مند گناباد پنج قسمتی (سر، پشت، سینه، دم و بال) و پاها ساده نقاشی می‌شوند.
جانوری	پروانه		نقش پروانه به‌طور پراکنده بر بدنه ظرف‌ها نقش می‌بندد و گاه به‌عنوان پرکننده فضاهای خالی کاربرد دارد. در نقاشی پروانه از رنگ‌های قرمز (در بدن)، زرد (بال‌ها) و سبز (در سر و شاخ‌ها) استفاده می‌شود.

ادامه جدول ۱. نقوش سفال مند گناباد

نوع نقش	نام نقش	شکل نقش	توضیحات
گیاهی	گل و برگ		این نقش، شاخه گیاهی مرکب از برگ‌های سبز و زرد و رنگ قرمز که دارای حاشیه قرمز، متن آبی و مرکز زرد است. قسمت‌های خلوت این گونه نقش با شاخه‌های فرعی برگ‌دار که معمولاً با غنچه‌ای قرمز رنگ همراه هستند، پر شده‌اند. گل و برگ، بیشترین سهم را در میان نقش‌های تزئینی سفال به عهده دارند.
گیاهی	گنجی		این نقش در یک باند افقی، حاشیه بیرونی لبه ظرف را زینت می‌دهد و بیشتر در کاسه‌ها به کار می‌رود.
گیاهی	درخت زندگی		بر بدنه ظرف‌های مند گناباد همیشه این نقش را در میان دو ماهی می‌بینیم. ویژگی آن که در کتب مختلف آمده، داشتن اکسیر بی‌مرگی و دادن عمر جاویدان به موجوداتی است که از میوه‌های آن تناول می‌کنند و علت نام‌گذاری آن به درخت زندگی شاید همین امر باشد.
گیاهی	کتبه (کتبیه گل سرخ)		نقش کتبه (کتبیه گل سرخ) دارای ده تا دوازده گلبرگ قرمز است که در مرکز آن دایره‌ای زرد رنگ نقش بسته و بر طرفین، گلبرگ‌هایی با کناره دنداندار شبیه برگ کنگر آویخته شده‌اند. بر روی برگ، رگبرگ‌های سیاه و خال‌های قرمز کشیده می‌شوند. گل و برگ در میان دو خط سیاه یا آبی افقی موازی قرار گرفته و تعداد گل و برگ کتبه به تعدادی است که حاشیه لبه ظرف را پر کند. جایگاه کتبه معمولاً لبه بیرونی کاسه‌ها محصور در میان دو خط است.
گیاهی	گل کدو		این نقش که نام خود را از گل کدو گرفته، گلی وارونه معمولاً به رنگ نارنجی است و طرفین آن را برگ‌های سبز بیضی شکل پر کرده‌اند. این نقش یا در میانه دو خط افقی لبه‌های ظرف را زینت می‌دهد و یا به تنهایی فضای خالی را پر می‌کند.
گیاهی	گل گرد		این نقش تزئینی، مجموعه‌ای از گل و برگ‌ها است که یک رشته اسلیمی را تشکیل می‌دهد؛ گل‌ها یا دایره‌های کامل قرمز با میانه زرد رنگ هستند و یا مجموعه‌ای از گلبرگ‌های قرمز مجاور و چیده شده بر گرد یک دایره مرکزی زرد رنگ. این نقش، لبه رویه داخلی بشقاب‌ها را زینت می‌دهد و یا در میان دو خط موازی و یا تنها قرار می‌گیرد.
گیاهی	بته‌جقه		این نقش معمولاً به‌طور عمودی در میان یک کادر مستطیل نقش می‌بندد و دارای ساقه‌ای کوتاه و سر خمیده است. نقش بته‌جقه معمولاً بر بدنه بیرونی کاسه‌ها یا سطح داخلی بشقاب‌ها ترسیم شده و با رنگ سبز نقاشی می‌شود.
تمثیلی	خورشید خانم		این نقش که در اصطلاح سفالگران مندی به خورشید خانم شهرت دارد معمولاً نقش زنی در میان دایره‌ای است و بر گرد آن دایره، شعاع‌های متعددی به دایره کوچکی منتهی می‌شود.

میزان تأثیر اصالت نقش مایه‌ها بر میزان صادرات مورد پرسش قرار گرفت و ۴۲٫۹ درصد پاسخ‌دهندگان در مورد آن نظر مثبت داشته که نشان‌دهنده اهمیت به‌کارگیری نقوش اصیل در میزان فروش و صادرات سفالینه‌های مند گناباد است. در ادامه تحلیل نتایج پاسخ سفالگران، این موضوع نمایان شد که انتخاب نقش‌های اصیل و سنتی توسط مشتریان نسبت به نقش‌های امروزی در سفالینه‌ها بیشتر است و اولویت اول آنها در سفال‌هایی که می‌خرند، است. علاوه بر این موارد، سفالگران نقش علامت تجاری (برند) را نیز بر رشد فروش سفال تأثیرگذار دانسته که نشان‌دهنده اهمیت برند و هویت بصری برای این صنعت (سفال) است. از طرفی، این حجم از تأکید سفالگران بر برندسازی می‌تواند نشان‌دهنده این کمبود باشد که تا به حال در رابطه با سفال مند گناباد برندسازی انجام نگرفته است و در این زمینه باید بیشتر کار شود. دسته دوم، به شناسایی و شناخت نقوش اصیل سفالینه‌های مند گناباد توسط سفالگران اشاره دارد.

برای اینکه بدانیم امروزه از نقوش سنتی و اصیل استفاده می‌شود، تقریباً ۵۰ درصد آنان (که پیشکسوتان صنعت سفال مند گناباد بودند) به این موضوع اشاره داشتند که هنوز در برخی کارگاه‌های قدیمی از نقوش اصیل استفاده می‌شود، ولی

به رنگ سیاه یا آبی هستند که به دایره‌های آبی‌رنگ منتهی می‌شوند و در ترکیب کلی، یک ستاره شش‌پر با یک دایره را ایجاد می‌نمایند. در یزد و گناباد، خورشید تابان بیش از هر پدیده دیگر خودنمایی کرده و توجه هنرمندان آن سرزمین‌ها را به خود جلب کرده و عنصری اصلی برای تزئین ظروف سفالی محسوب می‌شده است (تصاویر ۱۶ و ۱۷).

یافته‌های پژوهش

برای شناسایی نقوش اصیل سفالینه‌های مند گناباد، پرسش‌نامه‌ای به صورت الکترونیک میان صاحب‌نظران صنعت سفالگری مند گناباد توزیع شد (به دلیل محدودیت‌های ناشی از بیماری کرونا، از پرسش‌نامه کاغذی استفاده نشد). از این میان، تعداد ۱۴ نفر به سؤالات پاسخ دادند که بر اساس پاسخ جامعه آماری به پرسش‌نامه محقق ساخته و تحلیل و آنالیز داده‌ها بر مبنای نرم‌افزار SPSS، نتایج در تصاویر ۱۸ و ۱۹ به‌دست آمدند.

یافته‌های پرسش‌نامه سفالگران در سه دسته موضوعی ارائه می‌شوند:

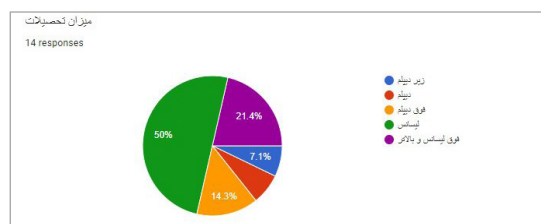
دسته اول مربوط به حوزه مشتریان و تأثیر نقوش اصیل در جذب مشتریان و میزان فروش سفالینه‌ها است. در ابتدا

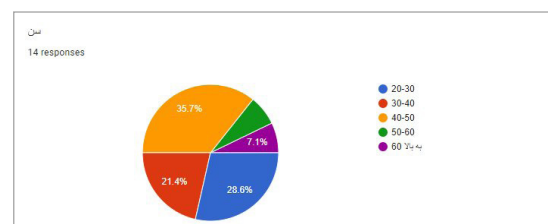
تصویر ۱۷. نقش خورشید خانم سفال مند (لباف خانیکی، ۱۳۷۵: ۸۰)

تصویر ۱۶. نقش خورشید خانم سفال مند (لباف خانیکی، ۱۳۷۵: ۸۰)

تصویر ۱۹. درصد فراوانی میزان تحصيلات سفالگران (نگارندگان)

تصویر ۱۸. درصد فراوانی سن سفالگران (نگارندگان)

پرسش‌نامه دوم به منظور بررسی و کاربرد نقوش اصیل سفالینه‌های مند گناباد در طراحی هویت بصری در میان طراحان گرافیک توزیع شد که از این میان، تعداد ۳۴ نفر به سؤالات پاسخ دادند که نتایج مربوط به آن در تصاویر ۲۱ و ۲۲ اشاره شده‌اند. یافته‌های این پرسش‌نامه در سه دسته موضوعی ارائه می‌شوند:

دسته اول، به بررسی شیوه طراحی و رنگ‌بندی مؤثر در طراحی هویت بصری پرداخته است.

بیش از ۹۰ درصد طراحان گرافیک بر ترکیب رنگی تأکید داشته‌اند که نشان‌دهنده اهمیت آن در جلب مشتری است. علاوه بر این، بیش از ۹۰ درصد پاسخ‌دهندگان استفاده از رنگ‌های گرم را بر رنگ‌های سرد ترجیح داده و این موضوع را که استفاده از رنگ‌های مکمل در روی ظرف‌های سفالی در جلب بیشتر مخاطب تأثیرگذار است، تأکید داشتند.

دسته دوم، به کاربرد نقوش اصیل سفالینه‌های مند گناباد در حفظ هویت ملی و همچنین در طراحی هویت بصری اشاره دارد.

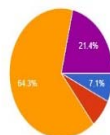
بیش از ۸۴ درصد طراحان گرافیک این موضوع را تأیید کردند که از نقوش اصیل سفالینه‌های مند گناباد می‌توان در

برخی از آنان دچار تغییرات و دگرگونی‌هایی در طول زمان شده‌اند. در ادامه به منظور تشخیص اینکه چگونه می‌توان نقوش اصیل سفال مند را از نقوش غیراصیل تشخیص داد و در میان سفال‌های قدیمی کدام نقش‌مایه‌ها بیشترین کاربرد را دارد، سؤالی را به صورت تشریحی مطرح کردیم که بعد از بررسی پاسخ‌ها "نقوش پرنده (مرغ)، خورشید و ماهی" به‌عنوان نقوش اصیل پرکاربرد معرفی شدند. در مقالات شیخی و آشوری (۱۳۸۷) و زمانی (۱۳۵۱) نیز به این موضوع اشاره می‌کنند که "موتیف سمبلی سفال‌سازی مند گناباد پرنده (مرغ) است" که نقش آن در اکثر ظروف سفالی و همچنین سایر صنایع دستی آن شهرستان؛ چون گلدوزی دیده می‌شود. دسته سوم سؤالات، به کاربرد نقوش سنتی در ساخت سفال‌های معاصر و میزان کاربری هر نقش اشاره دارد.

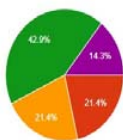
پس از بررسی نتایج پرسش‌نامه به این نتیجه رسیدیم که در میان نقوش، نقش‌مایه جانوری و از میان نقوش جانوری، نقش پرنده یا مرغ بیشترین تکرار را در میان سفالگران نسل جدید دارا است. در ادامه، به میزان درصد پاسخ‌دهندگان به تعدادی از سؤالات پرسش‌نامه در قالب نمودار دایره‌ای پرداخته شده است (تصویر ۲۰).

در میان نقش‌ها، کاربرد نقش‌مایه گیاهی و حیوانی به چه میزان است؟

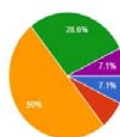
in responses

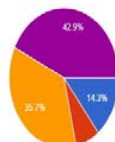
آیا امروزه هنوز در میان صنعتگران سفال مند از نقوش سنتی و اصیل استفاده می‌شود؟

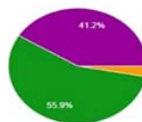
نقوش اصیل سفالینه‌های مند گناباد بیشتر جنبه آیینی، اسطوره‌ای دارند تا تزئینی؟

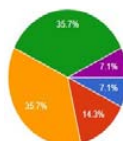
آیا اصالت نقش‌مایه‌ها تأثیری در صادرات ظروف سفالی دارد؟

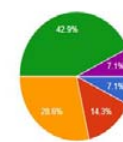
رنگ‌ها تا چه میزان در جلب مشتری دخالت دارند؟

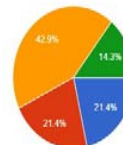
نقش‌های سنتی بیشتر از نقش‌های امروزی مدنظر مشتریان هستند؟

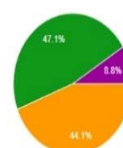
آیا در مند گناباد هنوز هم از نقوش اصیل استفاده می‌شود؟

آیا از موتیف انسانی نیز برای تزئین سفال‌ها استفاده می‌شود؟

درک معنا و مفهوم نقش‌های سفال مند در بازآفرینی آنها در هنرهای جدید به چه میزان مؤثر است؟

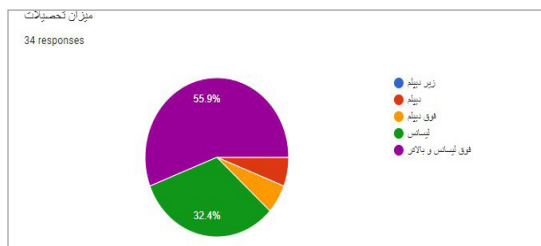
خیلی کم
کم
متوسط
زیاد
خیلی زیاد

تصویر ۲۰. نمودار میزان درصد پاسخ‌دهندگان به بخشی از سؤالات پرسش‌نامه (نگارندگان)

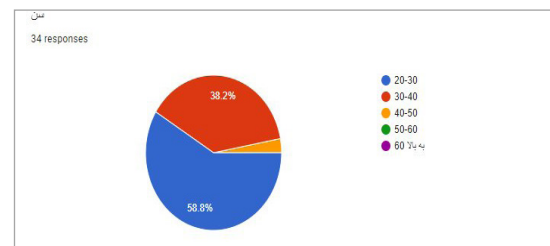
دسته سوم مربوط به حوزه مشتریان و تأثیر طراحی هویت بصری در جذب مشتریان و میزان فروش سفالینه‌ها است. بر این اساس، بالای ۸۰ درصد پاسخ‌دهندگان، برندسازی در این حوزه را به‌عنوان فعالیت اصلی که کمک شایانی به فروش سفالینه‌های مند گناباد می‌نماید در اولویت اجرا قرار دادند. همچنین این موضوع را تأکید کرده‌اند که برای فروش بیشتر سفالینه‌ها، بهتر است افراد مخاطب (مشتری) با معنا و مفاهیم نقوش نیز آشنا شوند که این موضوع می‌تواند در قالب کاتالوگ، بنر، سی‌دی و یا حتی توضیحات خود سفالگران به مشتریان ارائه شود. در ادامه، تعدادی از نمودارهای درصد فراوانی پاسخ گرافیک‌ها به سؤالات پرسش‌نامه ارائه شده‌اند (تصویر ۲۳).

طراحی هویت بصری استفاده نمود و از طرفی چون که این نقوش ریشه در فرهنگ و هویت این منطقه داشته و هر کدام از آنها دارای معنا و مفاهیم خاص مربوط به خود هستند، درازمدت می‌توانند باعث حفظ و معرفی هویت ملی و بومی شوند. از طرفی، طراحان گرافیک به تأثیر شناخت مفاهیم و معنای نقوش در بازآفرینی آنها در هنرهای جدید توسط نسل جدید هنرمندان تأکید داشتند.

بخش دوم سؤالات، به بررسی ویژگی‌های ساختار و بصری هر نقش اشاره داشت که بر طبق یافته‌های به‌دست‌آمده، پس از تفاوت اندکی از گزینه سلیقه شخصی، بالاترین درصد فراوانی به نقش پرده در میان نقوش متنوع سفال مند اختصاص یافت.

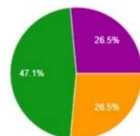

تصویر ۲۲. درصد فراوانی سن طراحان گرافیک (نگارندگان)

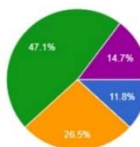

تصویر ۲۱. درصد فراوانی میزان تحصیلات طراحان گرافیک (نگارندگان)

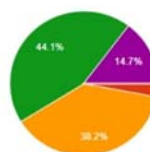
در طراحی هویت بصری، استفاده از نقش‌مایه‌های سنتی تأثیر قابل‌توجهی در معرفی هویت ملی خواهد داشت؟

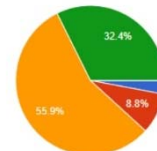
آیا آشنایی با مفاهیم نقوش سفالینه‌ها در میزان استفاده از آنها مؤثر است؟

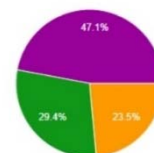
نقش کهن‌الگوها به‌عنوان بخشی از هویت ملی یک جامعه تا چه میزان در طراحی هویت بصری کارگاه شخصی می‌تواند مؤثر باشد؟

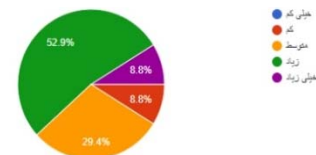
بازخوانی نقوش قدیمی سفال مند گناباد به چه میزان در طراحی هویت بصری کارگاه نقش‌آفرین است؟

نحوه بسته‌بندی محصول (سفال) تا چه میزان در جلب مشتری مؤثر است؟

استفاده از رنگ‌های مکمل در روی ظرف‌های سفالی در جلب بیشتر مخاطب تأثیرگذار است؟

تصویر ۲۳. درصد فراوانی پاسخ طراحان گرافیک به سؤالات پرسش‌نامه (نگارندگان)

نتیجه گیری

در این پژوهش، پس از بررسی نقش‌مایه‌های سفال مند گناباد و تفکیک لایه‌های معنایی مستتر در آنها، این نتیجه به دست آمد که در پس هر نقش، بنیان‌های محکمی مطرح هستند که خود مبین و گویای نقش سازنده این اصول برای طراحی هویت بصری است و با توجه به اینکه در رواج فرهنگ بصری تأثیر دارد، ما را به تبیین هویت ملی در فرهنگ بصری رهنمون می‌سازد. امروزه باید این نقوش را از نو شناخت و از آنها گنجینه‌ای برای هنر کشور ساخت. این نقوش که برگرفته از اعتقادات و اسطوره‌های مردم این منطقه هستند، در طول تاریخ همواره اصالت خود را حفظ نمودند و به بخشی از هویت ملی بدل شده‌اند. طبق نظر کارشناسان صنعت سفالگری منطقه از میان نقوش، نقش پرنده، ماهی و خورشید از اصالت بیشتری برخوردار هستند. کارشناسان گرافیک، قابلیت کاربری نقوش سفال‌های مند را در طراحی هویت بصری بالا دانستند. از میان نقش‌ها، نقش پرنده (مرغ چاق و مرغ ریز) بالاترین درصد فراوانی را برای طراحی هویت بصری دارا بود. همچنین، نقش‌های اصیل نسبت به نقوش غیراصیل مورد اقبال بیشتری از سوی مشتریان قرار گرفته و این موضوع، میزان تأثیر کاربرد نقوش اصیل را در بحث فروش و صادرات و حتی برندسازی خاطر نشان می‌کند. طبق نظر کارشناسان گرافیک و به لحاظ ساختار بصری، علاوه بر فرم، استفاده از رنگ‌های گرم نسبت به رنگ‌های سرد و نیز رنگ‌های مکمل نسبت به رنگ‌های مشابه می‌تواند تأثیر بیشتری در جلب توجه مخاطب داشته باشد. همچنین، شناخت معنا و مفهوم نقوش می‌تواند در بازآفرینی آنها توسط هنرمندان نسل جدید بسیار مؤثر واقع شود.

پی‌نوشت

1. Herbert Read

منابع و مآخذ

- آرشیو اداره میراث فرهنگی گناباد (۱۴۰۰)
- افضل طوسی، عفت‌السادات (۱۳۹۳). *طبیعت در هنر باستان*. چاپ اول، تهران: مرکب سپید.
- افضل طوسی، عفت‌السادات و حسن پور، مریم (۱۳۹۱). *نقش نمادهای آیینی و دینی در نشانه‌های بصری گرافیک معاصر ایران*. *مطالعات ملی*، ۱۳ (۱)، ۱۶۱-۱۳۵.
- بهار، مهرداد (۱۴۰۰). *بند هوش*. چاپ هفتم، تهران: توس.
- پاکباز، رویین (۱۳۹۰). *دایره‌المعارف هنر*. چاپ یازدهم، تهران: فرهنگ معاصر.
- جوانی، اصغر؛ خزایی، محمد و کلاه کج، منصور (۱۳۹۵). *چیستی هویت بصری ایرانی از منظر گرافیک*. *باغ نظر*، ۱۳ (۴۰)، ۳۹-۴۶.
- حاجی‌زاده، محمدامین (۱۳۹۴). *تبیین طرح محرمات و بررسی ویژگی‌های فرش محرمات بیرجند*. *همایش ملی فرش دستباف بیرجند*. بیرجند: دانشگاه بیرجند. ۹۴۵-۹۵۳.
- حیدری، زهرا (۱۳۹۶). *سفال مند گناباد*. چاپ اول، تهران: اکبر زاده.
- دهخدا، علی اکبر (۱۳۷۷). *لغت‌نامه دهخدا*. جلد‌های دوازدهم و چهاردهم، چاپ دوم، تهران: دانشگاه تهران.
- رید، هربرت (۱۳۵۴). *معنی هنر*. ترجمه نجف دریابندری، چاپ سیزدهم، تهران: فرانکلین.
- زمانی، عباس (۱۳۴۹). *مسجد جامع گناباد*. هنر و مردم، ۸ (۹۲)، ۱۴-۶.
- زمانی، عباس (۱۳۵۱). *هنر سفال‌سازی در مند گناباد*. هنر و مردم، ۱۱۹ و ۱۲۰، ۲۴-۱۰.
- ژوله، تورج (۱۳۹۰). *پژوهشی در فرش ایران*. چاپ اول، تهران: یساولی.
- شیخی، علیرضا و آشوری، محمدتقی (۱۳۸۷). *تبیین ویژگی‌های فنی و هنری سرامیک روستای مند شهرستان گناباد*. *نگره*، ۴ (۸-۹)، ۵۲-۴۱.

- صالحی کاخکی، احمد؛ شاطری، میترا و منصوری، سولماز (۱۳۹۴). تحلیل نمونه‌هایی از نقوش انسانی بر سفالینه‌های مینایی. همایش ملی باستان‌شناسی ایران. بیرجند: دانشگاه بیرجند. ۱۰-۱.
- فرجی، علی و گنجوی، رضا (۱۳۸۸). هویت سازمانی در هزاره سوم و نقش طراحان ایرانی در آن. مجله هنرهای زیبا، ۱ (۳۸)، ۱۱۵-۱۰۵.
- فیضی، مهسا؛ فیضی، نسیم و حیدری بابا کمال، بدالله (۱۳۹۱). بررسی تأثیر جریان‌های فرهنگی حاکم بر شکل‌گیری نقوش سفال‌های صدر اسلام سیمره (نمونه موردی: سفال‌های بدون لعاب). نشریه پژوهش‌های باستان‌شناسی ایران، ۲ (۳)، ۱۵۲-۱۳۱.
- کاظم‌پور، مهدی و شفایی، بهاره (۱۳۹۷). نشانه‌شناسی نقش ماهی با رویکرد عرفانی در سه نمونه از سفالینه‌های عصر معاصر (مطالعه موردی مند گناباد). هنرهای صناعی اسلامی، سال سوم (۱)، ۵۷-۵۱.
- لباف خانیکی، مجید (۱۳۷۵). پژوهشی در سفال گناباد. چاپ اول، گناباد: مدیریت میراث فرهنگی استان خراسان.
- مبینی، مهتاب و شافعی، آزاده (۱۳۹۴). نقش گیاهان اساطیری و مقدس در هنر ساسانی (با تأکید بر نقوش برجسته، فلز کاری و گچ‌بری). جلوه هنر، ۷ (۱۴)، ۶۵-۴۵.
- محجوبی، فاطمه (۱۳۹۴). سفالگری در مند گناباد. جلوه هنر، ۷ (۱۳)، ۴۸-۳۵.
- نوبهاری، لیلا (۱۳۸۱). "بررسی نقوش سفالینه‌های نیشابور (سده اول تا ششم هجری) و کاربرد آن در گرافیک". پایان‌نامه کارشناسی ارشد، ارتباط تصویری. دانشکده هنر دانشگاه الزهراء، تهران.
- هال، جیمز (۱۳۸۷). فرهنگ نگاره‌ای نمادها در هنر شرق و غرب. ترجمه رقیه بهزادی، چاپ اول، تهران: فرهنگ معاصر.
- هزبری، مجتبی (۱۳۹۸). "بررسی کاربرد نقوش سنتی ایرانی در پوستره‌های تئاتر تهران در دهه ۹۰". پایان‌نامه کارشناسی ارشد، ارتباط تصویری. دانشگاه تربیت دبیر شهید رجایی، تهران.
- Reson, B. (1970). **The Coporate Search for Visual Identity**. NewYork: Van Nostrahold Company.
- URL 1: <http://gonabad.ir/1391/05/27/6425.html> (access date: 1401/11/05).

Analysis of pottery motifs of Gonabad and its application in designing the visual identity of the cultural-commercial institution of the region*

Samaneh Pishahang** Sarah Sadeghinia ***

Abstract

Gonabad pottery is one of the types of pottery in the country that shows the cultural authenticity and civilization of Khorasan. However, the name of this pottery and the motifs used on it are in danger of being destroyed due to the problems related to the potters and neglecting the place of this valuable art. Therefore, the current research intends to study the role of the original ingredients of Mend Gonabad pottery and its effect in business by field investigation. This process consists of 4 steps. First, knowledge and awareness of the problem, collecting information about that problem, which ultimately leads to the identification of different aspects of the problem in question. The second is the analysis of information and prioritization of data so that by relying on them, the stage of creativity and ideation can be formed. Then, it is time to draw and materialize the ideas. In other words, the visual expression of creative ideas and solutions found for the desired problem. Finally, the final display and implementation of solutions and ideas. Since the use of various motifs in handicrafts is related mostly to the taste of the market, we are looking to answer this important question as to what extent can the use of original motifs be effective in the success of the brand and visual identity design? The statistical society of the research included 48 people, 14 potters to confirm the authenticity of the patterns and 34 graphic artists to confirm the use of patterns in visual identity design. The target society was 50 potters among the potters who were selected for analysis. The results show that in addition to emphasizing the national identity, Persian motifs can also be used in visual identity design and product commercialization. Among the motifs, which include geometric, plant, animal and allegorical motifs, the bird motif had the highest percentage of influence. The present research is practical in terms of descriptive-analytical method and in terms of purpose.

Keywords: Culture-commercial institution, Pottery of Mend, Decorative motifs, Visual identity design

* This research article is an extraction from Samaneh Pishahang's M.A. thesis entitled "Analysis of pottery motifs of Gonabad and its application in designing the visual identity of the cultural-commercial institution of the region" under the supervision of Dr. Sarah Sadeghiniya, assistant professor at the Ferdowsi University of Mashhad.

** Master of Graphic, Ferdous Institute of Higher Education, Mashhad, Iran.

*** Assistant Professor of Digital Arts Department, Faculty of Art, Damghan University, Damghan, Semnan, Iran.